

KS. FRANCISZEK WOLNIK
Opole, UO

KULT ŚW. JÓZEFA U ŚLĄSKICH CYSTERSÓW

Liturgia u cystersów ma charakter chrystocentryczny, popularny w zakonie jest kult maryjny, cystersi czcili św. Bernarda, św. Benedykta i innych świętych zakonów benedyktyńskiego i cysterskiego, również wysokim kultem przez wieki otaczano św. Józefa, szczególnie w czasach nowożytnych.

1. Rozwój kultu św. Józefa u śląskich cystersów

Kult św. Józefa rozwijał się od IV w. w Kościele wschodnim, a dopiero od ok. VIII w. w Kościele zachodnim. W średniowieczu szerzony był przez liczne rodziny zakonne, również przez cystersów.

Ważną rolę w propagowaniu kultu św. Józefa w zakonie cystersów przypisuje się św. Bernardowi z Clairvaux (zm. 1153 r.)¹. Podkreślanie funkcji żywiciela Jezusa, pracującego własnymi rękami, było istotnym elementem duchowości cystersów². U śląskich cystersów św. Józef czczony był już w II poł. XIV w.³, jednak szczególnie popularny wśród śląskich cystersów był kult św. Józefa w okresie kontrreformacji⁴.

Na Śląsku szczególnie intensywny rozwój kultu św. Józefa notujemy w XVII w. Wiek ten nazywany jest złotym okresem w rozwoju kultu św. Józefa na ziemiach polskich i na Śląsku, a stało się to dzięki trosce dynastii Habsburgów o rozszerzenie jego kultu. W 1655 r. Ferdynand II pragnął ogłosić św. Józefa patronem królestwa Czech jako „zachowującego pokój”. Syn Ferdynanda, Leopold I, publicznie prosił św. Józefa o wstawiennictwo, gdy chciał otrzymać męskiego potomka. Po urodzeniu syna nadał mu imię Józef, chociaż dotąd dynastia nie używała tego imienia. Cesarz przypisywał też św. Józefowi zwycięstwo nad Turkami pod Wiedniem, argumentując, iż bitwa rozpoczęła się na wzgórzu Kahlenberg, poświęconym św. Józefowi.

---

¹ J. SEITZ, *Die Verehrung des Hl. Joseph in ihrer geschichtlichen Entwicklung bis zum Konzil von Trident dargestellt*, Freiburg 1908, s. 192–193.

² M. STRASZEWICZ, *Józef Oblubieniec, II. Kult*, EK 8, k. 126–127.

³ F. WOLNIK, *Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu*, Opole 2002, s. 219.

⁴ STRASZEWICZ, *dz. cyt.*, k. 125–127; T. FITYCH, *Cystersi w Krzeszowie jako propagatorzy kultu św. Józefa na Śląsku w XVII i XVIII w.*, CS 10 (1978), s. 121–146.

W tej sprzyjającej atmosferze apostołami kultu św. Józefa stali się śląscy cystersi. Centralnym ośrodkiem kultu św. Józefa było opactwo w Krzeszowie⁵. Ważną rolę w szerzeniu kultu wśród krzeszowskich i śląskich cystersów odegrał opat Bernard Rosa⁶. Jako opat opactwa w Krzeszowie od 1660 r., poświęcił on uroczyście klasztor krzeszowski św. Józefowi. W dniu 1 marca 1669 r. założył Bractwo św. Józefa i został jego protektorem⁷

Kult św. Józefa, propagowany przez cystersów śląskich, stał się podstawą do umocnienia katolicyzmu na Śląsku w okresie kontreformacji. Jednak wyjątkową rolę w rozwoju kultu św. Józefa i umocnieniu katolicyzmu odegrało Bractwo św. Józefa⁸.

2. Przejawy kultu św. Józefa u śląskich cystersów

2.1. Święta św. Józefa

Cystersi trzy dni w roku poświęcili św. Józefowi: 23 stycznia — święto Zaślubin Maryi z Józefem, 19 marca — św. Józefa — Opiekuna Chrystusa i II lub III niedzielę po Wielkanocy — święto Opieki św. Józefa.

Święto Zaślubin Maryi z Józefem (23 stycznia) od 1725 r. zostało rozszerzone na cały Kościół, a zniesione w 1913 r. przez papieża Piusa X⁹

W śląskich kalendarzach cystersów święto *Joseph nutritoris Domini* (19 marca) pojawia się już w średniowieczu. Święto to zawiera kalendarz z Breviarza z Kamieńca Ząbkowickiego i Barda Śląskiego, pochodzącego z II poł. XIV w.¹⁰, oraz kalendarz z Mszału z Lubiąża, z II poł. XIV w.¹¹ W niektórych śląskich diecezjalnych księgach liturgicznych święto to zapisano już w I poł. XIV w.¹², jeszcze przed wprowadzeniem przez papieża Sykstusa IV w 1479 r. do kalendarza Kościoła pow-

⁵ FITYCH, *art. cyt.*, s. 122.

⁶ TENŻE, *Bernard Rosa (1624–1696) — opat krzeszowskich cystersów — jako propagator kultu św. Józefa*, w: P. BARBAGLI (red.), *Józef z Nazaretu*, t. II: *Święty Józef w Ewangelii*, Kraków 1979, s. 267–290; TENŻE, *Bernarda Rosy nauka o św. Józefie w świetle koncepcji mistycznych zaślubin duszy z „Trójcą Stworzoną”*, CS 16 (1984), s. 119–165.

⁷ TENŻE, *Cystersi w Krzeszowie.*, s. 123.

⁸ H. GAWELCZYK, *Dzieje bractwa świętego Józefa przy księżącym klasztorze cystersów w Jemielnicy*, RTSO 12 (1987), s. 256–310.

⁹ STRASZEWICZ, *art. cyt.*, k. 125.

¹⁰ BUW_r I Q 243, k. 4r–8v.

¹¹ BUW_r I Q 186, k. 20v–23r; WOLNIK, *dz. cyt.*, s. 219.

¹² Por. W. SCHENK, *Der liturgische Kult des Hl. Joseph in Polen vom Mittelalter bis zum 17. Jh.*, CahJos 25 (1977), s. 624; K. BIAŁCZAK, *Kult liturgiczny św. Józefa w Polsce w świetle ksiąg liturgicznych*, w: M. RECHOWICZ, W. SCHENK (red.), *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. II, Lublin 1976, s. 33–86; T. FITYCH, *Trójca Stworzona. Nauka o św. Józefie na Śląsku*, Lublin 1990, s. 52.

szechnego. Kapituła generalna cystersów w 1613 r. postanowiła święto św. Józefa obchodzić w całym zakonie jako święto obowiązujące¹³. Od 1621 r. święto św. Józefa było świętem obowiązującym w całym Kościele¹⁴.

Święto Opieki św. Józefa obchodzone było od 1680 r. przez karmelitów bosych w III niedzielę po Wielkanocy, od 1809 r w Rzymie, w całym Kościele po 1847 r., od 1911 r. ze zmienionym przez papieża Piusa X tytułem (uroczystość św. Józefa Oblubieńca NMP, wyznawcy, patrona Kościoła św.), przeniesione w 1913 r. na środę po II niedzieli po Wielkanocy, zniesione w 1955 r. dekretem Kongregacji Obrzędów¹⁵ i zastąpione wspomnieniem (po 1962 r. nieobowiązkowe) św. Józefa Robotnika w dniu 1 maja¹⁶.

Głównym odpustem w Jemielnicy początkowo był dzień 19 marca, jednak w 1676 r. cystersi z Jemielnicy otrzymali przywilej obchodzenia święta Opieki św. Józefa w II niedzielę po Wielkanocy¹⁷.

Kiedy 11 kwietnia 1869 r. papież Pius IX obchodził 50 rocznicę swoich święceń kapłańskich, biskup wrocławski zarządził, aby w II niedzielę po Wielkanocy we wszystkich parafiach diecezji ten jubileusz uroczystie obchodzono. Ówczesny proboszcz, Gracza, skierował w dniu 10 marca 1869 r. do kurii biskupiej pismo, prosząc, by ze względu na papieski jubileusz, pozwolono przenieść odpust Bractwa na III niedzielę po Wielkanocy. Proboszcz otrzymał odpowiedź z kurii, w której zaznaczono, że obchód święta św. Józefa w II niedzielę po Wielkanocy polega na niczym nie uzasadnionej pomyłce, gdyż w dawnym kalendarzu wrocławskim święto to obchodzono w III niedzielę po Wielkanocy. Dlatego nie tylko w tym roku, ale i w przyszłości obowiązywać będzie III niedziela po Wielkanocy jako dzień odpustu Bractwa¹⁸.

Ostatni kronikarz jemielnickiego opactwa, jednocześnie ostatni cysterski proboszcz w Jemielnicy — Jucundinus Pientok, w swojej kronice zapisał, powołując się na bullę papieża Klemensa X, że święto Opieki św. Józefa obchodzono w Jemielnicy w II niedzielę po Wielkanocy od 1678 r.¹⁹ W II niedzielę po Wielkanocy obchodzono tę uroczystość aż do 1868 r.²⁰

---

¹³ J.M. CANIVEZ (wyd.), *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, Louvain 1933–1941, t. IV, s. 284.

¹⁴ STRASZEWICZ, *dz. cyt.*, k. 125.

¹⁵ AAS 48 (1956), s. 237.

¹⁶ STRASZEWICZ, *dz. cyt.*, k. 125–126.

¹⁷ GAWELCZYK, *Dzieje bractwa*, s. 287.

¹⁸ *Tamże*, s. 288.

¹⁹ ARCHIWUM PARAFIALNE W JEMIELNICY, *Beschreibung über die Entstehung des Zisterzienser Stifts Himmelwitz und was nachher mit dem am 24 November 1810 aufgehobenen Stifte wieter hin geschehen ist*, s. 25. Jest to błąd kronikarza, ponieważ papież Klemens X zmarł 22 lipca 1676 r., nie mógł więc podpisać wspomnianej bulli.

²⁰ GAWELCZYK, *Dzieje bractwa*, s. 287.

2.2. Bractwa św. Józefa

Bractwo jest to kanonicznie erygowane zrzeszenie wiernych, pozostające pod zwierzchnictwem ordynariusza, mające osobowość prawną, własną administrację oraz statuty regulujące strukturę, charakter i cele. Zasadniczym celem bractw był rozwój kultu publicznego w Kościele i pogłębienie życia chrześcijańskiego członków Bractwa²¹.

Początki Bractwa św. Józefa sięgają XIV w. Najstarsze stowarzyszenie żeńskie pod patronatem św. Józefa powstało w Awinionie. Celem Bractwa św. Józefa było rozszerzanie kultu świętego przez nabożeństwa, ćwiczenia duchowne, naśladowanie jego cnót i praktykowanie dzieł miłosierdzia i poprzez to uproszenie sobie dobrej śmierci.

Dzięki staraniom opata Bernarda Rosy, założone zostało Bractwo św. Józefa przy klasztorze w Krzeszowie. Erekcję Bractwa św. Józefa w Krzeszowie potwierdził papież Klemens IX w dniu 13 czerwca 1669 r., jako filię Bractwa św. Józefa z Lilienfeldu²². Bractwo po 25 latach od założenia liczyło 43 tysiące członków, a w 1696 r. już 70 tysięcy. W spisie członków krzeszowskiego Bractwa jest m.in. wrocławski biskup Sebastian Rostock, poeta Angelus Silesius i śląski malarz Michael Willmann²³. Jego członkowie, duchowni i świeccy, wywodzili się ze: Śląska, Polski, Czech, Moraw, Austrii, Bawarii, Nadrenii i Westfalii, reprezentowali wszystkie warstwy społeczne²⁴. Członkowie Bractwa wykorzystywali modlitewnik *Grüssausches Josephbuch*²⁵, mający charakter formacyjny i informacyjny.

W ten sposób Krzeszów stał się ośrodkiem odnowy i pogłębienia życia katolickiego na Śląsku.

Z krzeszowskiego Bractwa zrodziły się cztery inne konfraternie cysterskie: w Jemielnicy, w Trzebnicy, Henrykowie i Łagiewnikach Dzierżoniowskich²⁶.

Bractwo św. Józefa w Jemielnicy istniało od 19 marca 1675 r., na co wskazuje zachowana księga Bractwa, w której w tym właśnie roku dokonano wpisu pierwszych członków. Chociaż nie zachowały się autentyczne dokumenty potwierdzające ten fakt, Bractwo jemielnickie zostało kanonicznie erygowane i potwierdzone

²¹ K. KUŹMAK, *Bractwo kościelne*, EK 2, k. 1013.

²² TAŻ, *Józef Oblubieniec III. Bractwa i stowarzyszenia*, EK 8, k. 127–131.

²³ A. KOZIEL, *Angelus Silesius, Bernhard Rosa i Michael Willmann, czyli sztuka i mistyka na Śląsku w czasach baroku*, Wrocław 2006, s. 75–81.

²⁴ *Tamże*, s. 124.

²⁵ *Grüssausches Josephbuch, welches zu vermehrung der Andacht gegen die hochgelobte erschaffene Dreifaltigkeit, Jesus, Maria, Joseph zusammen getragen (...)*, Glaz 1694, Striegau 1723, Schweidniz 1777, Breslau 1880.

²⁶ KUŹMAK, *Józef Oblubieniec*, k. 128; J. MANDZIUK, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. Czasy reformacji protestanckiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520–1742*. Warszawa 1995, s. 158; W. BOCHNAK, *Religijne stowarzyszenia i bractwa katolików świeckich w diecezji wrocławskiej od XVI wieku do 1810 roku*, Legnica 2000, s. 90.

przez papieża Klemensa X w dniu 6 grudnia 1675 r. Jego założycielem był Kaspar Ignacy Bartholomaei — opat, który zażył z tego, iż w trakcie swoich rządów przewyciężył rozłamny trapiące konwent w czasach jego poprzedników oraz podniósł karność zakonną. Od czasów opata Kaspara Bartholomaei do sekularyzacji klasztoru (1810 r.) Jemielnica stała się ośrodkiem religijnym promieniującym na cały Górny Śląsk, a Bractwo św. Józefa było w owym okresie najbardziej znaczącą konfraternią na Górnym Śląsku²⁷.

Należy przyjąć, że jemielnickie Bractwo miało strukturę i urzędy przepisane konstytucją *Quacumque* papieża Klemensa VIII z dnia 7 grudnia 1604 r.²⁸

Bractwo św. Józefa w Jemielnicy w pierwszym okresie istnienia (1675–1775) skupiało w sobie 42 034 członków ze stanu duchownego i świeckiego, pochodzących z ponad 830 miejscowości. Do bractwa należało znacznie więcej kobiet (65%) niż mężczyzn. Znaczny i ponadregionalny był zasięg terytorialny Bractwa, a świadczą o tym dane o osobach zakonnych wstępujących do stowarzyszenia — do Bractwa należeli kanonicy regularni z Wrocławia i Olesna, benedyktyni z Tyńca, dominikanie z Raciborza, Piotrkowa i Poznania, cystersi ze wszystkich opactw śląskich oraz z: Koronowa, Welehradu, Zirc, Bledzewa i Jędrzejowa, franciszkanie z: Bytomia, Gliwic, Głogówka, Kaniowa, Koźła, Krakowa, Opawy, Opola, Góry św. Anny, Jarosławia, Kęt, Krakowa, Lublina, Pińczowa, Poznania, Raciborza, Rawicza, Rzeszowa, Solca, Stopnicy, Warszawy, Wieliczki i Zamościa. Do Bractwa należeli paulini z Jasnej Góry, Mochowa i Warszawy oraz kartuzi z Ołomuńca. Mieszczanie należący do Bractwa reprezentują wszystkie miasta i miasteczka górnośląskie, ale również mieszkańców: Wilna, Lwowa, Pragi, Wiednia, Berlina, Wrocławia i Gdańska.

Zauważamy również udział w Bractwie św. Józefa wiernych z parafii kierowanych przez cystersów lub będących pod patronatem zakonu, np: Rudy, Bojków. Z parafii w Bojkowie do Bractwa św. Józefa wstąpiło 42 kapłanów zaangażowanych w duszpasterstwie²⁹

Najstarszym i najbardziej miarodajnym źródłem do poznania celów Bractwa i formacji jego członków jest wydany w 1688 r. modlitewnik *Związek duchowny*³⁰ przeznaczony dla jego członków.

Bractwo przyczyniło się do rozwoju na Śląsku kultu św. Józefa, czczonego jako Oblubieńca NMP w dniu 19 marca i w Święto Opieki św. Józefa (II niedziela po

---

²⁷ F. WOLNIK, *Kult świętych u śląskich cystersów*, w: J. WALKUSZ (red.), *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. VIII, Lublin 2009, s. 112–113.

²⁸ GAWELCZYK, *Dzieje bractwa*, s. 261.

²⁹ F. WOLNIK, *Służba Boża w rudzim opactwie cystersów*, Opole 2006, s. 82.

³⁰ *Związek duchowny, to jest krótkie zebranie niektórych modlitw, nabożeństwu służących w bractwie Józefa S. Do książęcego klasztoru Jemielnickiego, Rządu S. Cistercienskiego wprowadzonym: i od S. Rzym. Stolicy Apostolskiej potwierdzonym, y uprzywilejowanym*. Modlitewnik ten zachował się w Bibliotece Sióstr Karmelitanek w Krakowie; por. FITYCH, *Bernarda Rosy nauka o św. Józefie*, s. 123.

Wielkanocy), które w XVII w. stało się głównym świętem Bractwa i najważniejszym odpustem w Jemielnicy. Na odpust przybywali liczni pielgrzymi. Do czasów wprowadzenia na Górze św. Anny obchodów kalwaryjskich Jemielnica była miejscem, które na Górnym Śląsku gromadziło najwięcej pielgrzymów.

2.3. Świadczenia kultu św. Józefa w cysterskiej architekturze i sztuce

Świadectwem popularności kultu św. Józefa są również dzieła sztuki w pocysterskich kościołach.

Świadectwem popularności kultu św. Józefa w Krzeszowie jest kościół św. Józefa w Krzeszowie, związany z parafią i założonym w 1669 r. Bractwem św. Józefa. Budowę kościoła św. Józefa rozpoczęto w 1690 r. na miejscu zburzonego kościoła gotyckiego św. Andrzeja³¹. W krzeszowskim kościele konwentualnym, w południowym skrzydle transeptu, znajduje się kaplica św. Józefa³².

Kaplica św. Józefa umieszczona jest po północnej stronie prezbiterium kościoła w Kamieńcu Żąbkowickim³³, zaś rzeźba św. Józefa wchodziła w skład wykonanej przez Tomasza Weissfelda barokowej dekoracji wnętrza tego kościoła³⁴.

Również w Henrykowie, po południowej stronie kościoła, jest kaplica św. Józefa, wzniesiona w 1687 r. W kopule i na ścianach kaplicy umieszczono malowidła i obrazy z życia tego świętego³⁵.

Świadectwem popularności kultu św. Józefa w Jemielnicy jest kaplica św. Józefa, zbudowana w przedłużeniu nawy północnej ok. 1714 r. w czasach opata Malachisza Badabudy. Na sklepieniu tej kaplicy w okresie baroku wykonano polichromię przedstawiającą św. Józefa Orędownika w otoczeniu aniołów — dzieło Wolfa³⁶, zaś nad tabernakulum głównego ołtarza w klasztornej kościele umieszczono figurę św. Józefa³⁷.

W lewym bocznym ołtarzu kościoła pw. Wszystkich Świętych, będącego do 1810 r. kościołem parafialnym w Jemielnicy, widnieje obraz św. Józefa z Dzieciątkiem, a w zwieńczeniu tego ołtarza przedstawiono scenę Ucieczki do Egiptu³⁸.

Również w Rudach św. Józefa otaczano wysokim kultem. W rudzkim kościele w XVII w. istniał ołtarz dedykowany św. Józefowi, o czym świadczy zapis fundacyj-

³¹ H. DZIURLA, *Krzeszów*, w: A. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK (red.), *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. I: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, t. II: *Katalog męskich klasztorów*, Poznań 1999, (dalej: *Monasticon*), t. II, s. 170, 185–187.

³² D. KUDERA, *Krzeszów*, Piechowice 1995, s. 60.

³³ S. KOZAK, A. TARNAS-TOMCZYK, M.L. WÓJCIK, *Kamieniec*, w: *Monasticon*, t. II, s. 127.

³⁴ *Tamże*, s. 126.

³⁵ S. KOZAK, A. TARNAS-TOMCZYK, M.L. WÓJCIK, *Henryków*, w: *Monasticon*, t. II, s. 73.

³⁶ J. RAJMAN, A. WOLSKA, M. WOLSKI, *Jemielnica*, w: *Monasticon*, t. II, s. 86.

³⁷ *KZSP*, t. VII, z. 14, s. 16–18.

³⁸ *Tamże*, s. 23.

ny dla altarii św. Józefa w Rudach, dokonany przez ks. Grzegorza Carpentariusza. Urodzony w Rudach w 1605 r. Grzegorz Carpentarius, w 1637 r. przyjął święcenia kapłańskie we Wrocławiu. Pełniąc urząd pierwszego wikariusza w parafii Wszystkich Świętych w Gliwicach i prepozyta kościoła Świętej Trójcy w Gliwicach, w dniu 15 października 1655 r. zapisał 15 talarów rocznego czynszu dla altarii św. Józefa w Rudach. Zgodnie z wolą fundatora przy ołtarzu św. Józefa miało być odprawianych trzydzieści Mszy św. za dusze zmarłych rodziców i przyjaciół fundatora³⁹ Ołtarz św. Józefa, wzmiankowany 15 października 1655 r.⁴⁰, w trakcie późniejszych renowacji przeprowadzanych w kościele został usunięty.

Dowodem popularności kultu św. Józefa w Rudach jest także jego figura, pochodząca z 1725 r., umieszczona w zachodniej części korpusu rudzkiego kościoła, w południowej przybudówce⁴¹

Czas powstania wymienionych dzieł sztuki cystersów wskazuje na okres baroku, jako czas intensywnego kultu św. Józefa.

The Cult of St. Joseph in Silesian Cistercian Order

Summary

The Cistercian liturgy is Christocentric, but the Cult of Holy Mary is very popular in the Order. Cistercians worshiped St. Bernard, St. Benedict and other Saints, who were members of the Cistercian Order and the Order of Saint Benedict. Saint Joseph was widely worshiped throughout ages, including modern times. The dynamic Saint Joseph's Brotherhood in Krzeszów and Jemielnica, and high importance of the celebrations of Betrothal of the Virgin Mary and Saint Joseph (23 January), the Feast of St. Joseph (19 March) and solemnity of the Patronage of Saint Joseph (second or third Sunday after Easter) are the evidence of the cult of Saint Joseph in Silesia.

---

³⁹ H. GERLIC, *Dokumenty gliwickiej rady miejskiej z drugiej połowy XVIII wieku fundacje duchownych (omówienie i treść)*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 9 (1994), s. 430–432; TENŻE, *Kościół katolicki na Ziemi Gliwickiej w okresie od reformacji do sekularyzacji*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 15/1 (200), s. 102.

⁴⁰ ARCHIWUM PARAFIALNE W RUDACH, *Acta Ex (...) betreffend die Donation der Pfarrkirche Gross Rauden*, s. 41.

⁴¹ A. BARCIAK, J. GORZELIK, *Woszczyce-Rudy*, w: *Monasticon*, t. II, s. 367.